

Крижанівська О.І.

*Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені
Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна)*

ДО ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШІЙ ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ: ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ

Нині чинні програми з української мови для старшої школи чільне місце відводять вивченню лексикології (за профілем українська філологія 24 год., за рівнем стандарту 20 год.). У них окремим питанням визначено студіювання відомостей про загальноживану лексику та слова обмеженого вжитку. Традиційно в шкільному курсі української мови до останніх відносять діалектизми, терміни, емоційно-зabarвлену лексику, жаргонізми. Якщо названі групи мають тяглість вивчення, напрацьований достатній обсяг теоретичного матеріалу, спеціальних вправ (аж до тестових завдань ЗНО), то професійні слова знаходяться на маргінесах шкільної програми й теоретичні засади їх вивчення чітко не окреслені, а вправи бідні своїми формами та змістом.

В українському мовознавстві виробничо-професійна лексика потрактовується як така, що обслуговує сферу обмеженого фаховою діяльністю кола осіб (Ставицька, 2005, 2005). Ігнорувати такий шар слів національної мови при її вивченні в школі не можна, оскільки оминання професіоналізмів породжує питання: українська мова не функціонує в професійній сфері? Отже, нічого не змінилося за роки її державного статусу? На жаль, нині чинні підручники для старшої школи або зовсім обходять це питання (до прикладу, Шевчук, 2018) , або висвітлюють його поверхово (Глазова, Кузнецов , 2010, с.127-128) чи на рівні згадки (Плющ, 2010, с.203,

215). І тільки для профільного (українська філологія) рівня вивчення української мови в 10 класі (Караман, 2018), с.37-38) властиве докладніше теоретичне осмислення професійної мови, як одного з різновидів соціальних діалектів. Так, ознайомлюючи старшокласників із поняттям міський сленг, автори серед компонентів мови міста виокремлюють «зумовлені професійною диференціацією населення» (Українська мова, 2018, с.37) і наводять приклади з професійного жаргону музикантів, військових та соціолекту комп'ютерників (Українська мова, 2018, с.38). Але жодної вправи на розрізнення професійних слів, на дослідження їхніх стилістичних можливостей тощо немає.

Як показує багаторічний досвід викладання української мови як профільної навчальної дисципліни, учні цікавляться цим шаром лексики, а для сучасних школярів він ще є й більш захопливим, ніж діалектизми територіальні. Але обмаль теоретичного матеріалу, практична відсутність вправ збіднюють творчі можливості вчителя, оскільки він, замість того, щоб проектувати, розвивати, готує матеріал для формування теоретичних підвалин усвідомлення особливостей професійної мови.

Тому вважаємо за необхідне окреслити теоретичні засади вивчення зазначеного питання в старшій школі. Удумливе засвоєння його певною мірою сприятиме формуванню свідомої мовної особистості сучасного молодого українця, для якого українська мова є засобом не тільки міжособистісного побутового спілкування в сім'ї, а й повнофункціональною знаковою системою, що виявляється в приватному, професійному, офіційно-діловому, культурному та ін. мовному самоствердженні.

Виробничо-професійна лексика – це значний шар словникового запасу української мови, який формується і виявляється в мовленні частини суспільства, що поєднана спільністю фахової діяльності. Тому це соціальний діалект, тобто варіант національної мови, що виникає внаслідок спільної суспільної професійної діяльності. Ймовірно, для кожного носія цього соціолекту системне його формування починається під час здобуття фаху, активне входження в нього відбувається під час практик, а вся професійна

діяльність пов'язана з активним використанням уже наявних одиниць і продукуванням нових на основі дериваційних можливостей національної мови. Якщо нові одиниці не утворюються, то це свідчить про згасання професії або про згасання мови, про звуження її словотвірних потенцій.

Думається, що випускникам варто знати, що у виробничо-професійній лексиці виокремлюють два її шари: стилістично-нейтральні слова, що є частиною унормованого словника літературної мови, та професіоналізми-просторіччя, які мають дещо знижене звучання й обслуговують усний варіант фахового спілкування. До прикладу, у мовленні музикантів та їхніх прихильників слова *ремікс*, *шоубізнес* є нейтральними, а *фанера*, *понса*, *розкрутити* (розрекламувати) – просторічними. Слова *комп* (*комп'ютер*) та *вінт/вінч* (вінчестер) у мовленні айтівців – нейтральні, а *глючити/глюки* (*збої в програмі*), *клава* (*клавіатура*), *мама* (*материнська плата*) – стилістично забарвлені.

Важливо, щоб старшокласники усвідомили: професійні соціолекти віддзеркалюють певні традиції професії, а отже, є мовним культурним її відбитком. Саме тому їм властива стабільність. Але прогрес у професійній парадигмі, її видозміни професійний соціолект теж фіксує, тобто йому притаманна й динаміка. До прикладу, для вчительської спільноти характерними є професіоналізми, які склалися в попередні часи освітянської діяльності: *відмінники*, *хорошисти*, *середнячки й двійчники*, *класний журнал і класний керівник*, *вчительська й читалка*. Уже в наші дні рейтингування учнів за 12-бальною шкалою оцінювання зневиразнило двійчників, бо й ті, хто має 1 чи 3 – це теж низький рівень знань. Тому слово *двійчник* – виходить з ужитку.

З утвердженням НУШ в професійному мовленні вчителів з'явилися нові слова й словосполучення, які відбивають цю сторону професійної діяльності: *нушівці* (вчителі й учні, які вже працюють за програмою НУШ), *нушата/нушенята* – учні початкової школи і 5-6 класів, що навчаються за новою системою, *занушитися* – вмотивовуватись ідеями НУШ, *по-нушівськи* працювати, *нушівські* програми /підручники тощо.

Не буде зайвим для учнів і вміння порівнювати терміни й професіоналізми, бо інколи їх навіть у підручниках потрактовують як однорівневі елементи професійного мовлення. І тут важливим є привернення уваги до ознак слів-термінів і слів-професіоналізмів як мовних знаків. Коли для термінів властивими є наукові визначення, які пояснюють поняття (часто абстрактні) окремої чи суміжних галузей людських знань, то до професіоналізмів додають тлумачення/пояснення. Тобто вони конкретні за своїм лексичним значенням, яке увиразнює предмети, дії, ознаки чи якості, які пов'язані з фаховою діяльністю. Професіоналізми часто не тільки стилістично (розмовно-побутовий стиль, публіцистичний, художній), а й емоційно маркуються (просторіччя, зменшеність, згрубілість, урочистість, інтимність тощо), коли терміни – основна лексична ознака наукового стилю.

Важливим дидактичним завданням і сьогодні залишається формування корпусу різноманітних вправ на засвоєння теми. Оскільки професіоналізми функціонують найчастіше в усному професійному мовленні, то природно пропонувати записи такого мовлення. Прослухавши їх, учень «за словом» може визначити фах учасника комунікативної ситуації. Тобто відбудеться візуалізація і лексикалізація крилатого виразу «Заговори, щоб я тебе побачив». Цікавими є й мініпроекти на зразок «Моя мама/мій тато – вчитель/лікар...», виконання яких передбачає укладання словничків професіоналізмів. Але це тема окремого осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

Глазова О., Кузнецов Ю.(2010) Українська мова (10 клас). «Зодіак-ЕКО».

Плющ М.Я. та ін.(2010) Українська мова (10 клас). «Освіта».

Програма (2017) для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. Українська мова (10-11 класи)/ Авторський колектив Мацько Л.І. та ін. Харків.

Програма(2017). Українська мова: програма для ЗНЗ з укр. мовою навч. 10-11 класи. Рівень стандарту/ укл.: Н.Б.Голуб та ін. К.

Ставицька Л.(2005). Арго, жаргон, сленг. Соціяльна диференція мови.
Критика .

Ставицька Л. (2005). Український жаргон. Критика.

Українська мова.(2018). Профільний рівень (10 клас)/ Авторський колектив

Караман С. О. та ін. «Ранок».

Шевчук С. (2018). Українська мова (10 клас). «Перун».